הרב אוריאל בנר

גדר חיובו של ת"ב שחל בשבת והשלכותיו

כדי להבין את גדרו של תשעה באב שחל בשבת, יש לשים לב למספר דינים, כל אחד בפני עצמו, והתאמת העולה מכל אחד מהם לעולה מחברו. העיקריים שבהם הם: דין שבוע שחל בו בשבוע שלפניו, דין דברים שבצנעא בשבת, ודין בעל ברית בברית הנערכת בי' באב. למסקנות העולות מהבנת הדינים והיחס ביניהם ישנה משמעות כאשר נרצה לברר שאלות נוספות שלא נתבארו בפוסקים קדמונים, כמו דין קטן שנהיה בר מצוה בי' באב וכדומה. בעניין זה ננסה למקד את הדיון בעצם השאלה האם שייך לדון כאן על תשלומין. כמו כן, נצביע על שני הדינים שיש בתשעה באב - אבלות ותענית, והקשר בינם לענייננו. אף שדשו בנושא רבים, נקווה שתהיה תועלת בסידור הדברים ועימם הערות אחדות.

◆

האם יש דין שבוע שחל בו

האם כאשר חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, יש לשבוע שלפניו דין שבוע שחל בו?

הרא"ש (תענית פרק ד' סימן ל"ב) והר"ן על הרי"ף, הביאו מהירושלמי (ה"ז) שאין דין שבוע שחל בו, שכך למדנו שם: "ר' אחא בשם ר' אבהו תשעה באב שחל להיות בשבת שתי שבתות מותרות", אך לעומת זאת: "בספר המצות (עשין דרבנן ג רמט ע"ג) כתב שנהגו כשחל להיות בשבת לאסור כל השבוע שלפניו וכו' עד כל שכן כשחל להיות בשבת" [ב"י]. מלשונו "נהגו" משמע שאין הוא חולק על כך שעיקר הדין אינו כן. אולם, יש לעיין האם יש מקור לדעת הסמ"ג.

והנה ברי"ץ גיאות (הלכות תשעה באב עמוד כז) כתב: "חל להיות בשבת כל השבת כולה אסורין ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת". כלומר, הדבר אסור מן הדין.

וכתב הגרי"ד במברגר בהערותיו שם: "הר"ן והרא"ש הביאם הב"י סי' תקנ"ב מביאים ראיה מהירושלמי דב' שבתות מותרין דכן הוא מפורש בירושלמי ר' אחא

בשם ר' אבהו תשעה באב שחל להיות בשבת שתי שבתות מותרות ע"כ. וקשה למה פסק הגאון נגד הירושלמי, ומה שהסמ"ג מחמיר ג"כ כמ"ש הטור משמו, היינו רק מצד מנהג כמ"ש להדיא נהגו. ונראה דיש ליישב דבריו דבתר הכי איתא בירושלמי לאחריו מהו ר' יוחנן אמר לאחריו אסור רשב"ל אמר לאחריו מותר וכו' מה עביד לה רשב"ל (פירש הק"ע: למתני' דתנן שבוע שחל ת"ב להיות בתוכה אסורין לספר וכו') פתר לה תשעה באב שחל להיות בשבת ולית שמע מיניה כלום (פ' הק"ע: מפרש למשנתנו כשחל תשעה באב בשבת והלכך כל השבת כולה אסורה). וכיון דר"ל סובר כל השבת כולה אסורה פסק הגאון להחמיר כר"ל". וקשה, שהרי זה סותר לכאורה את הכלל שהלכה כרבי יוחנן נגד ריש לקיש? מסביר הגרי"ד: "דזה אינו דלענין לאחריו מפורש בש"ס דילן תענית דף ל' דלאחריו מותר וממילא צריכין אנו לפי מסקנת ההלכה דש"ס דילן לפרש משנתנו כמו שמפרש הירושלמי אליבא דר"ל ושפיר פסק הגאון דבט"ב שחל בשבת שבוע שלפניו אסורא כדין שבוע שחל בה ט"ב".

הקרו אורה (תענית ל, א) מצא גם הוא מקור כאן לדברי הסמ"ג: "עכ"פ משמע דלדברי ר"ל תשעה באב שחל להיות בשבת שבת שלפניו אסורה, ומזה נראה סמך למנהגא של סמ"ג שכתב הטור לאסור שבת שלפניו". אפשר שגם הוא מבין שזהו מנהג בלבד, שלא כרי"ץ גיאות, אבל יש לו סמך מדעה דחויה בירושלמי.

אלא שאם כן קשה, לדעת רוב הפוסקים שאין דין שבוע שחל בו, כדלהלן, כיצד תתבאר המשנה שהרי לאחריו מותר, ובת"ב שחל בשבת השבוע שלפניו מותר. ראשית, נזכיר מש"כ הקרן אורה לישב זאת על ידי שינוי גירסה: "ועיין ברמב"ם ז"ל בפירוש המשניות שכתב דהא דתנן ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת קאי אתשעה באב שחל להיות בשבת בג' או בד', וכרשב"ג דאמר לאחריו אסור, וכבר תמה על זה הלחם משנה ז"ל בהלכות תענית (פ"ה ה"ו). ועיין מש"כ, ודברי טעם הם, ואם כן הא דתנן במתני' ובחמישי מותרין היינו לאחריו, ואפשר הוי גריס בירושלמי פתר לה בתשעה באב שחל להיות בע"ש, דבזה גם כן כל השבת אסור, וכדברי הרמב"ם ז"ל".

אלא שבאמת יש תשובה לדבר, בדברי הברייתא המובאת בבבלי כהרחבה למשנה (תענית כט ע"ב): "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס,

ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. כיצד? חל להיות באחד בשבת - מותר לכבס כל השבת כולה. בשני בשלישי ברביעי ובחמישי, לפניו - אסור, לאחריו - מותר. חל להיות בערב שבת - מותר לכבס בחמישי, מפני כבוד השבת. ואם לא כבס בחמישי בשבת - מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה". עולה מדברי הברייתא שניתן לפרש את המשנה כך שאין היא עוסקת במקרה זה שת"ב חל בשבת, ולכן לא חשו הפוסקים לדעת ר"ל.

והדברים תואמים למש"כ אחרונים שגם בבבלי משמע כדעה המקילה בירושלמי. האור שמח (תעניות פרק ה הלכה ו) הוכיח זאת כך- נחלקו רב נחמן ורב ששת האם מותר לכבס ולהניח בשביל אחרי ת"ב. והגמרא בדף כ"ט ע"ב הקשתה על רב נחמן: "מותיב ר' המנונא (על המתיר לכבס ולהניח) בחמישי מותרין מפני כבוד השבת, אילימא לכבס וללבוש מאי כבוד שבת איכא, אלא לאו לכבס ולהניח כו', השבת כולה אסירה." ויש לשאול: "ולוקמה דמיירי שחל להיות ט"ב בשבת, ומותר לכבס וללבוש בחמישי בשבת, דבאופן זה אסור כל השבת, דרק להניח אחר ט"ב לרב נחמן, וע"כ דאם חל בשבת אין לשבוע זה דין שבת שחל ת"ב להיות בתוכה, כיון דהתענית הוא ביום ראשון".

ובמנחת ברוך סימן פ"ב האריך לדון בדעת הבבלי בענין לכאן ולכאן [והביא בתוך דברי דברי הגבורת ארי תענית כ"ט ע"ב ד"ה אמר לך שנקט שדעת הבבלי להקל, והתווכח עם דבריו] והוכיח בסוף מברייתא אחרת שם: "חל להיות באחד בשבת, בכלל זה בין כשחל ת"ב בשבת ונדחה... ובין כשחל באחד בשבת, דהא קחשיב כולי יומי" ולא יתכן להשמיט חל בשבת, ולפ"ז מבואר דבחל בשבת ליכא דין שבוע שחל בו [וכדבריו כתב גם בחידושים וביאורים סוף תענית].

ופסק השו"ע או"ח סי' תקנ"א ס"ד: "ואם חל תשעה באב ביום ראשון או בשבת ונדחה לאחר השבת, מותר בשתי השבתות, בין שקודם התענית בין שאחריו. ויש מי שאומר שנהגו לאסור כל שבוע שלפניו, חוץ מיום ה' ויום ו'"[א].

◆

א). כאשר מרן השו"ע הביא דעה ראשונה בסתם ודעה שניה בשם יש אומרים, נחלקו האחרונים כיצד הכריע למעשה: ישנם אחרונים כמו הזבחי צדק, הבן איש חי וכף החיים שהבינו שכוונת השו"ע לחוש לכתחילה לדעת הי"א ולהקל כדעת הסתם במקום הפסד מרובה או שעת הדחק. אולם הפרי חדש ועוד

האם יש נפקא מינה בשאלה מה דעת הרמ"א בנידון?

הרמ"א לא גילה דעתו לגבי דין שבוע שחל בו כשחל בשבת, ולכאורה פשוט הדבר שכן לדעתו אין נפ"מ, כפי שהעיר השעה"צ (סק"מ): "ולדידן אין נפקא מינה, כמו שכתב הרב דנוהגין לאסור מראש חודש [פרי מגדים]". אבל לכאורה מצינו כמה דינים בהם יש נפ"מ בשבוע שחל בו גם לאשכנזים:

א. כתב השו"ע שם סי"ד: "אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה". ומוסיף הרמ"א: "מיהו בגדים שמלפפין בהם הקטנים לגמרי, שמוציאים בהם ריעי ומשתינין בהם, הני ודאי משרא שרי; ואפילו בגדי שאר קטנים נוהגים להקל (ב"י)". וכתב המ"ב (סקפ"ד): "משרא שרי - דאין בכיבוסן של אלו משום שמחה [לבוש]" ובלבוש לא הזכיר את סיום דברי הרמ"א שנהגו להקל גם בשאר בגדי קטנים. ובחיי אדם (כלל קל"ג) כתב: "אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם, מפני שצריך לחנכם... אבל בגדים שמלפפין בהם קטנים לגמרי שמוציאין רעי ומשתינין בהם, מותר. וכן שאר בגדי קטנים בני ב' וג' שנים, נוהגים להתיר. ומכל מקום לא יכבסו הרבה ביחד. ואם אין מכבסים על הנהר, יש לכבסם בצנעה. ונראה לי דלצורך קטנים, אין להחמיר אפילו לפי מנהגנו, אלא בשבת זו". משמע שהסביר את דברי הרמ"א על בגדי קטנים בני שלוש, שאינם דומים לחיתולים, ולא מעבר לכך. מכאן משמע שלגדולים מכך אסור, לכן הוסיף הוא בסוף דבריו שגם לגדולים מכך מותר עד שבוע שחל בו. והביא דבריו המ"ב בסקפ"ב. א"כ יש כאן נפ"מ בשבוע שחל בו אף לאשכנזים.

ב. כתב המ"ב סקפ"ב: "עיין בא"ר דלדידן יש להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז וכיבוס מר"ח, ובח"א כתב דלצורך קטנים אין להחמיר אף לפי מנהגינו אלא בשבת זו".

ג. בתקנ"א ס"י כתב הרמ"א: "ובסעודת מצוה, כגון מילה ופדיון הבן וסיום מסכת וסעודת אירוסין, אוכלים בשר ושותין יין כל השייכים לסעודה; אבל יש לצמצם, שלא להוסיף. ובשבוע שחל ט' באב בתוכה, אין לאכול בשר ולשתות יין רק מנין מצומצם". א"כ יש כאן נפ"מ נוספת אף לאשכנזים. אמנם המ"ב (סקע"ז) הביא את

פוסקים כתבו שאין לחוש כלל לדעת הי"א וניתן לפסוק לכתחילה כדעת הסתם. כדעה זו הכריע הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר חלק ו' יו"ד סימן ו' ובמקורות שהובאו שם ואכמ"ל.

דעת הלבוש והחיי אדם לפיה אין נפקא מינה וז"ל: "...והנה בלבוש כתב דמר"ח עד ט"ב לוקחין מנין מצומצם ויש לוקחים י' מלבד הקרובים השייכים לבעל הסעודה. והנה בח"א העתיק כהלבוש", אך סיים: "אבל בדה"ח משמע דיוכל לנהוג להקל כדעת הרמ"א דמר"ח עד השבוע שחל בו ט"ב מותר לזמן כל השייכים לסעודה ואפילו כמה מנינים".

ד. עוד נפקא מינה כתב בשערי תשובה (תקנא סקל"ג): "וע' בשו"ת אור עולם סי' ט' שכתב דדוקא סעודת מילה בזמנה דוחה האבילות של בשר ויין שאינו רק מנהג, אבל סעודת מילה שלא בזמנה אין לה שורש ועיקר בש"ס, עוד דאפשר לעשות סעודה ממאכלי חלב ושאר משקים. וקרוב אלי לומר דמי שאכל בשר ויין בסעודת מילה שלא בזמנה הוי כפורץ גדר כו', וענין השאלה היה שילד נימול שלא כהוגן שלא נתגלה העטרה וחזרו ומלו אותו בשבוע שחל ט"ב בתוכו אם מחויב לעשות סעודה ואם מותר בבשר ויין על סעודה זו ע"ש, **ונראה שגם הוא אינו אוסר אלא בשבוע שחל ט"ב אבל בשבוע הקודם גם הוא מודה דמותר דקיל טפי וכמ"ש בעצמו שם סי' יוד הבאתי לעיל ס"ק ג'"**.

ה. כתב הבה"ל בס"ג על דברי הרמ"א, שנהגו לאסור בכיבוס מר"ח: "ואנו נוהגין להחמיר בכל זה וכו' - ר"ל בכל האמור לעיל בתחלת הסעיף לבד מי שאין לו אלא חלוק אחד בזה יש להקל כמש"כ הא"ר [ח"א] ומה שכתב בפתחי עולם מר"ח עד התענית מותר בזה ט"ס הוא וצ"ל עד השבת". א"כ מדברי הפתחי עולם משמע שיש חילוק בין לפני שבת לבין אחרי שבת.

ו. כתב השולחן ערוך בסעיף ה: "אסור לעבריות לכבס בגדי הגויים בשבוע זה. וכתב במ"ב סקמ"ג: "בשבוע זה - בזה אף לדידן לא נהיגין מר"ח, מדלא כתב רמ"א דנוהגין אף בזה מר"ח כמו שכתב בסעיף שאח"ז [ח"א]" [ובשער הציון סקמ"ה כתב: "ובדרך החיים העתיק גם בזה מראש חודש, ונראה להקל, כיון דמראש חודש אינו אלא מנהג"]

לפיכך, יש לשאול מה דעת הרמ"א כשחל תשעה באב בשבת?

◆

האם דברי המגן אברהם עונים לשאלתנו

ולכאורה מצאנו תשובה לשאלתנו בדברי המג"א (סקל"ה) שכתב על חילוקו של הרמ"א בין שבוע שחל בו לבין הימים שלפני שבת לענין בשר בסעודת מצווה וז"ל: "וט"ב שחל בשבת ונדחה אין לו דין שבת שחל ט"ב לעניין זה בזה כ"ע מודים עמ"ש ס"ד", משמע שאכן גם לאשכנזים אין דין שבוע שחל בו.

אולם, במחצית השקל דייק: "זה כו"ע מודו, כלומר: ר"ל אף דשם יש חולקין וס"ל די"ל שבוע שחל בו ט"ב. מ"מ הכא דהוא חומרא בעלמא כ"ע מודו". משמע שלא גילה דעתו ביחס לדינים אחרים הקשורים לשבוע שחל בו[ב] [ולקמן בדיון אודות לימוד תורה בשבת זו, נביא דברים אחרים של המג"א, העשויים לסייע בבירור דעתו].

◆

דין דברים שבצנעא בשבת ומשמעותו

והנה בסי' תקנ"ד סי"ט נחלקו המחבר והרמ"א על דברים שבצנעא בת"ב שחל בשבת והרמ"א החמיר, והסביר האבני נזר (או"ח תכ"ו) ע"פ תשובת הרשב"א (חלק א

ב). והנה בדעת המ"ב ישנה מבוכה, שכן סיים שם בשם המג"א: "ואם חל המילה או הסיום מסכת בט"ב שחל בשבת לכו"ע מותר לזמן כל קרואים שירצה", ומשמע שכוונתו למג"א הנ"ל, אמנם לפי"ז הרי ללבוש, שהוזכר בדברי המ"ב, יאסר גם בכה"ג, שכן לדידו מר"ח אין לזמן את כל הקרואים שירצה. ואפשר היה לומר שכוונת המ"ב למג"א אחר, כפי שכתב הרב דרור טויל: "והנה פשט לשונו של המ"ב משמע שמדובר שעושה את המילה או הסיום מסכת בשבת עצמה שחל ט"ב בתוכה, וא"כ ענין זה נוגע לאמור בסימן תקנב, י וז"ל השו"ע שם: "אם חל תשעה באב באחד בשבת, או שחל בשבת ונדחה לאחר השבת, אוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו". וכתב על כך במ"ב שם (סקכ"ג) וז"ל: "והנה אף דכתב המחבר כסעודת שלמה מ"מ ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה ולכן לא ישב בסעודת חברים [מ"א] בספר בכור שור חולק ע"ז ודעתו דמי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו ומיודעיו ומונע בשבת זו הו"ל כאבלות פרהסיא. ולכו"ע מותר לאכול עם ב"ב ויכול לברך בזימון כיון שהוא שבת [א"ר]. ואם חל מילה באותו שבת יעשה הסעודה קודם מנחה". וא"כ יש לומר שזהו שקמ"ל כאן, שאע"פ שלא ישב בסעודת חברים, אך אם מדובר בסעודת מצוה דסיום מסכת או מילה יכול לזמן את כל מי שירצה. ולפ"ז מש"כ בשעה"צ (תקנא סקפ"ח) שמקור הדין הוא המג"א, אפשר שכוונתו למג"א תקנב סקי"ד, שכתב לענין סעודת שבת שחל ט"ב בתוכה: "ומ"מ ישב בדאבת נפש שלא ינהוג בשמחה (רוקח וש"ל) ולכן לא ישב בסעודת חברים, ואם חל מילה באותו שבת יעשה הסעודה קודם מנחה", שמשמעות דבריו שאז עושה סעודה כרגיל, וזהו שכתב במ"ב שמזמין את כל מי שירצה. אך סיים: "אמנם כל זה דוחק, שלא כתוב כך במפורש במג"א שם".

סימן תק"כ): "ומה ששאלת בט' באב שחל להיות בשבת מהו בתשמיש המטה? מי הוי כאבל דעלמא דאמרינן דברים שבצנעה נוהג? נראה לי שאין נוהג בו שום אבלות. דהא אמרינן מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו דאבלות ישנה שאני. וכ"ש דלגמרי עקרוה מתשיעי ואוקמוה. ומעיקרא היה ראוי לקובעו בעשירי כדאיתא התם[ג]". ומשמע שלרמ"א לא עקרוה, אלא העבירו את הדינים לראשון. לפי"ז, לכאורה היה מקום לומר שיש לדעתו דין שבוע שחל בו במקרה זה, שלא כדעת השו"ע, כמו שכתב במנחת אשר (מועדים סימן מ'): "ולפי המבואר לכאורה יש להחמיר לשיטת הרמ"א, דכיוון דלשיטתו ת"ב שחל בשבת אסור בתשה"מ... ולשיטתו יש להחמיר דאף בחל בשבת יש דין שבוע שחל בו ת"ב... אך לא ראיתי בספרי גדולי הזמן הלכה זו וצ"ע".

הרב קרפ, בספרו הלכות ומנהגי בין המצרים (עמוד פט), נקט בפשטות שגם לרמ"א אין שבוע שחל בו, וכ"מ מכך שלא חלק על דברי השו"ע בסעיף ד', שהקל בזה.

◆

מדוע לפי הרמ"א אין דין שבוע שחל בו?

כתב באבני נזר (או"ח סימן תכו): "...דהרי אנו רואין לשיטות הסוברים דבתשעה באב שחל להיות בשבת דברים שבצנעא נוהג. מכל מקום קאמר הירושלמי דלפניו מותר אף שבשבת זה נוהג אבילות בדברים שבצנעא. מכל מקום כיון דלא נוהג בפרהסיא לא אלים כולי האי למיסר שבוע שלפניו". והגרי"ד סולוביצ'יק (הררי קדם סימן ז) הסביר: "ומה שהעלה הרא"ש... מותרין בשבוע שלפניו אע"פ שיום התענית נשאר בשבת, משום דיש לדון בגדר האבלות דשבוע שחל בו האם הוא המשך מהאבלות דט"ב או זמן אבילות בפ"ע, אלא שנקבע ע"פ זמן ט"ב, כלומר דט"ב הוא רק סימן בעלמא לקביעות זמן האבילות דשבוע שחל בו, שאם האבלות דשבוע שחל בו היא רק המשך מהאבלות דט"ב עצמו פשוט הוא שזמן שבוע שחל בו תלוי ביום קיום האבלות עצמו, אבל אם האבילות... היא בפנ"ע מסתבר יותר לומר שקביעות זמן שבוע שחל בו תלוי ביום התענית דט"ב".

ג). לכאורה יש נפ"מ בין הטעמים לענין י"ז נדחה, בו אין התאמה מיחודת לי"ח תמוז. יעויין דברי מלכיאל (ח"ה סימן קל) שהזכיר זאת, ורץ כצבי (במעגלי השנה ב, סוף סימן כ"ו).

הסבר אחר לאי חלותו של דין שבוע שחל בו ללא קשר לגדרה של השבת מצאנו בדרשות בית ישי (ח"א סימן י"ג). שם מבאר הגר"ש פישר שעיקר אבילות החורבן היא בלב, שלא כבאבלות חדשה ל"ע, ולכן צריך להיות "מוסיף והולך במשך ימי האבלות כי צריך הכנה נפשית לאבלות זו. ומשום כך, אם חל שבת באמצע הימים שבהכרח הרי היא מפסקת את האבלות שבלב... ממילא אין כל ענין וטעם בהקדמת ימי אבלות קודם"[ד].

ועוד יש לחדד ע"פ האמור בשו"ת כתב סופר (אורח חיים סימן קא): "והרמ"א כ' ויש אוסרים בתשמיש וכן נוהגים, נראה לא נהגו מפני ספק שמא הלכה כר"י מווינא פשיטא דהלכה כרבים וכ"ש במלתא דרבנן, אלא מפני שכ' הר"מ שראוי' להחמיר יען יצאה הוראה זו מפי מורו וכל עדת ישראל יעשו אותו לנהוג כולם כן לכן נהגו להחמיר, ושפיר כ' של"ה בליל טבילה יש לסמוך על המקילים היינו כיון דעיקר להלכה כדעת המתירים, ובאלי' רבה פקפק הא להאוסרים אסור גם בליל טבילה כיון דתשמיש אסור אפי' בליל טבילה, דחי' זו לאו כלום היא בוודאי להאוסרים אסור אבל אין הלכ' כוותייהו אלא דנהגו כן מפני כבוד הר"י מווינא כמ"ש הר"מ, ואין ראוי' להחמיר מה שאינו מן הדין לבטל מצוה דעונה בליל טבילה דיש מצוה ביותר, וגם ר"מ לא התכווין להחמיר כה"ג, וכן משמע דכ' וכל ישראל יעשו וכו' היינו שנוהג בכ"י בכל עונה דלילי שבת, אבל מצוה דטבילה ותשמיש בליל טבילה מצוה ביותר שאינה לכל ישראל רק ליחידים במקרה לא יחמיר, כ"ש כשאשתו אינו מרוצית לכך כנלפענ"ד". מדבריו עולה שגם הרמ"א לא ממש חולק עקרונית על דברי שו"ת הרשב"א שנפסקו בשו"ע, ואף הוא סבור שעיקר הדין כמותו, וממילא ברור יותר שלא יהיה שבוע שחל בו, כי נעקר.

◆

האם מותר ללמוד תורה בשבת זו?

הבנה זו עולה גם מדברי המגן אברהם לגבי לימוד תורה בשבת זו, בהסבר דעת הרמ"א המתיר ללמוד עד חצות. בפשטות אמורה מחלוקת זו להשליך גם על דין לימוד תורה בשבת. שכן אף שנחלקו הראשונים האם הוא אסור באבלות רגילה בשבת, מדין דברים שבצנעא, כמובא בבית יוסף (יורה דעה סימן ת'): "וכתב המרדכי

ד). וראה עוד לקמן הסבר נוסף בזה מאחיו הגרי"י.

(סי' תתקו) יש אוסרים תלמוד תורה בשבת דדמי למילי דצנעא אבל ר"י היה מתיר תלמוד תורה בשבת שהיא משמחת את הלב והוא צריך לשמח עצמו בשבת עכ"ל", הרי להלכה פסק השו"ע שם שאסור (המ"ב בסימן תקמ"ח ט"ז הביא: "ויש מתירין בת"ת" לגבי אבל ברגל, ומקורו מהאליה רבה שכתב: "אך צ"ע כיון דלקצת פוסקים בטור שם הוי ללמוד בפרהסיא, ואף דלא קי"ל הכי מ"מ ברגל אפשר לסמוך על הפוסקים דאין נוהג אפילו דבר שבצנעה ברגל" א"כ זה נוגע דווקא לרגל), א"כ לכאורה בשבת זו אסור יהיה ללמוד. אבל במגן אברהם (סימן תקנג סק"ז) כתב בהסבר דעת הרמ"א: "מיהו בתשו' מהרי"ל כ' וז"ל ט"ב שחל בשבת אסור ללמוד אחר חצות כמו בחול עכ"ל משמע דקודם חצות מותר ונ"ל הטעם כיון שנדחה נדחה ואין לו דין ט"ב רק דין עט"ב ומ"מ לענין תשמיש מחמרינן". נשמע מדבריו שגם לרמ"א אין דין הדברים שבצנעא מצביע על היות היום ת"ב במהותו, ואפשר להבין שלא יהיה דין השבוע שלפניו כשבוע שחל בו ת"ב[ה].

אולם, נציין שהגר"מ שטרנבוך (מועדים וזמנים ה, שמג) ביאר את היתר ת"ת באופן נקודתי, שכיון שמדובר בכל ישראל "אי נימא דברים שבצינעא נוהג ולא נלמד כלל בשבת זו אלא עניני אבילות... הלוא מנכר מלתא טובא והוה אבילות בפרהסיא", אבל זו לא הבנת המג"א, כנראה כיון שסוף סוף כל אדם נידון לעצמו, ולכן הגיע להגדרה עקרונית יותר, ש"כיון שנדחה ידחה".

◆

דין תענית לבעל ברית בת"ב נדחה

והנה כתב מרן בסימן תקנ"ט, ס"ט: "ט' באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. מקור הדברים במעשהו של רבינו יעב"ץ שהובא בטור ובית יוסף אורח חיים סימן תקנט: "מעשה שחל תשעה באב להיות בשבת ונדחה

ה). אמנם דעת המגן אברהם עצמו לאסור: "א"כ ק"ו אם חל ט"ב בשבת שאסור ללמוד כל היום דהא אסור מדינא ללמוד בט"ב ועוד דהא דברים שבצנעה נוהג כמ"ש סימן תקנ"ד סי"ט... ול"נ להחמי' בשניהם דהא יכול ללמוד דברי' המותרים בט"ב". מתחילת דבריו משמע שלדעתו דין הדברים שבצנעא יותר מהותי מאשר הסברו בדעת הרמ"א, ולכן לפיו נצטרך להסביר אחרת את העדר דין שבוע שחל בו, שכן המג"א לא חלק בזה על השו"ע. אמנם, יש לציין שמסוף הדברים נראה שהמג"א מתחשב בשיקול פחות מהותי "דהא יכול ללמוד דברי' המותרים בט"ב". ומזה משמע קצת שאין מוחלט אצלו מש"כ בתחילת הדברים.

למחרתו והיה רבינו יעבץ בעל ברית והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו..". במקור הדברים לא נתפרש שמדובר בת"ב נדחה אבל הבית יוסף נוקט כך כדבר ברור, ראשית מסברה: "ומשמע לי דהא דרבינו יעבץ דוקא בתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו דכיון דאידחי לא חמיר כולי האי אבל אם לא היה נדחה אלא שחל להיות באחד מימי השבוע לא היה מיקל בו בכך" ושנית, ממשמעות דברי הגמרא: "וכן משמע מההיא דמייתי מרבי אלעזר ברבי צדוק (עירובין מא., תענית יב.) דאמר וחל ט"ב בשבת ודחינוהו לאחר השבת" מסביר הב"י: "ואם איתא דהוא הדין לחל תשעה באב באחד מימי השבוע הוה ליה לסתום ולומר והתענינו בתשעה באב ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה ואין לומר דאיצטריך למימר דחל תשעה באב בשבת ודחוהו למחרתו לאשמועינן דאפילו הכי התענו בו רוב היום וכדקתני והתענינו דהא ודאי לא אתא אלא לומר דלא השלימוהו מפני שיום טוב שלהם היה ואם כן למה ליה למימר דתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו הוה אי לאו למימרא דדוקא בכהאי גוונא הוא דלא בעי לאשלומי אבל אם חל להיות באחד מימי השבוע צריך להשלים וכן נראה מתוך תשובה אחת מחכמי אשכנז שבאה לידי". מדין זה ומהסברו הוכיח בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג) ש"בגוף הדבר אם יום הנדחה הוא רק תשלומין לט"ב נראה דגם להקל קיי"ל דהוי רק תשלומין. שהרי בסי' תקנ"ט מבואר דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה משא"כ בט"ב עצמו". נשאלת השאלה איך משלבים זאת עם דברי מרן שאין דברים שבצנעא בשבת, והרשב"א הסביר שנעקר ליום ראשון, א"כ אינו תשלומין? ושמעתי מת"ח שהסביר שכיון שמדובר בדין דרבנן הקל מרן לשני הצדדים, מחד התיר דברים שבצנעא בשבת , ומאידך התיר לבעל ברית לאכול , אולם קשה לומר כן בלי שום רמז בדברי הבית יוסף המסביר את שני הדינים בלי להתיחס לכך.

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט סימן כז) כתב: "ועל הטעם הב' מוסיף עוד שם בהתעוררות תשובה וכותב: רק יש לפקפק על טעם זה דהא מקילין בת"ב שנדחה לבעל ברית לאכול, ויש לומר דעיקר חיובו גם ביום שני [כלומר בי'] רק שהקילו ביום זה שאינו כל כך חיוב כיום תשעה באב בעצמו שהוא עיקר חיובו משום אתחלתא דפורענותא וחמיר ושלא לדחות אותו גם מפני בעל ברית משא"כ בשני".

נראה לחזק הבנה זו, דהנה במגילה ה' ע"ב מצינו על רבי ש"בקש לעקור תשעה באב, ולא הודו לו. אמר לפניו רבי אבא בר זבדא: רבי, לא כך היה מעשה. אלא: תשעה באב שחל להיות בשבת הוה, ודחינוהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל ונדחה - ידחה, ולא הודו חכמים". וכתבו התוספות: "ובקש לעקור תשעה באב ולא הודו לו - קשה היכי סלקא דעתך דהאי תנא [דרבי] היה רוצה לעקור ט' באב לגמרי והא אמרינן (תענית דף ל:) כל האוכל ושותה בתשעה באב אינו רואה בנחמה של ירושלים ועוד דהא אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אא"כ גדול הימנו בחכמה ובמנין ויש לומר דלא רצה לעוקרו אלא מחומרא שיש בו יותר משאר תעניות אי נמי יש לומר דרצה לעקרו מתשיעי ולקבעו בעשירי כדאמר ר' יוחנן (שם כט.) אילו הואי התם קבעתיה בעשירי". והנה למסקנה אומרת הגמרא שביקש לעקור ת"ב נדחה, ושוב תשאל שאלת תוס', וכאן לא שייכים תירוצי התוספות? וכתב על זה הגר"י הוטנר (ספר הזכרון סימן כ"ב): "ומוכח מכאן דתקנת תענית בת"ב שחל להיות בשבת לא הייתה מעיקר הדין של תענית ת"ב ואינה אלא תקנה מאוחרת". ואף שתקנוה בי' כתקנה בפני עצמה ולא כתשלומין, י"ל שהקלו בה כמו שסבר רבי לעוקרה, ואף שלא הודו לא חכמים, זה כיוון שרצה לבטלה לגמרי.

אבל הגרי"ד סולוביצ'יק בהררי קדם (סימן ז) למד כמהרש"ם, שמסימן תקנ"ט משמע שהצום ביום ראשון הוא תשלומין, והסיק: "גם הרא"ש מודה שכשחל ת"ב להיות בשבת עיקר יום התענית הוא בשבת, ומ"מ הוא סובר שא"צ לנהוג דברים שבצנעא בשבת משום דכל קיומי התענית נדחו עד יום ראשון, והואיל ולמחר יהיה אסור בתשה"מ לא שייך שגם ביום השבת יהיה אסור, דא"כ נמצא שאיסורי ת"ב חלים ליותר מכ"ד שעות"[ו].[ז]

◆

ו). על דבריו בהסבר שיטת הרא"ש יש להעיר, שהרשב"א הסביר אחרת את דין דברים שבצנעא, ויש הגיון מסוים שזו גם דעת הרא"ש, ועל כן יש עדיפות מסויימת להסביר כציץ אליעזר [וכ"כ במנחת אשר שם].

ז). והנה מרן על שבוע שחל הביא צד להחמיר אף שנקט שנעקר, משמע לכיוון הפוך שאין תלות מוחלטת בין זה לדברים שבצנעא, וגם המתירים שם יכולים לסבור שנוהג מצד התאריך, וכן כנ"ל לאוסרים שם יוכלו להתיר בשבוע שחל בו, ולא תהיה תלות בין שני הענינים. ונחדד יותר - הרי הסמ"ג

קטן שהגדיל בי' באב - האם שייך כאן המושג תשלומין?

עד כה נסינו לסדר את שלושת הדינים - שבוע שחל בו, דברים שבצנעא וברית בנדחה, באופן שלא יהיו בהם סתירות לדעת השו"ע והרמ"א, ונעזרנו במילותיו של הרשב"א: "דלגמרי עקרוה מתשיעי ואוקמוה", שיש בהן כדי להצביע על היות י' באב יום בפני עצמו שבו חלים דיני ת"ב בשנה כזו, כנ"ל, אבל לא הוזכרה בפוסקים הקדמונים האפשרות שי' באב הוא מדין תשלומין. ופשר הענין אפשר לבאר כמו שנמסר בשם הגר"מ פינשטיין (מסורת משה ח"ב עמוד קע"ו): "אמר רבנו שעל עצם חקירת האבני נזר ועוד אחרונים שמביא, תלוי אם מחשיבים את זה כתשלומים, או כתקנה בפני עצמו, תשלומים הוא מקרבן ראיה, והנה שם דין דאורייתא, ומובן ששייך להגיד, שתיקנו יום מיוחד, ואם לא הקריבו באותו יום, יש תשלומים. אבל בט' באב, שהוא דין דרבנן, הלוא בשנה שחל בשבת, אותם חכמים שאמרו שבכל שנה יתענו בט', אמרו שבשנה זו יתענו בעשירי! ומה שייך להגיד שזה תשלומים, ברור שזה דין מיוחד, לקבוע דווקא ביום עשירי, וממילא אין צורך ואין שייכות לכל הלומדות שלהם.

ומה שמוצאים כמה קולות ביום עשירי הוי משום שמאחר שבשנה רגילה נקבע ביום תשיעי, חילקו בין זה לט' באב רגיל. דבתקנות רבנן קשה למצוא מציאות של תשלומים. דמה שיש תשלומים בתפילה הוי משום שהם תיקנו שיתפלל ג' פעמים, והוא לא קיים, לא שהם תקנו שנבטל תפילה הראשונה. וזה כתשלומים למה שתקנו ג' תפילות, יוכל כך להתפלל מאחר שיש מושג שהלוואי יתפלל כל היום כולו. ומה שבקריאת מגילה הקדימו ג"כ אינו דומה, דשם יום האמיתי הוא בכל זאת בי"ד, ורק לקריאה וכו' הוצרכו להקדים, הוי יותר מין תשלומים, וגם שם אולי זה תקנה עצמאית, מעצם התקנה, אינו באמת תשלומים.

וממילא קטן שנתגדל, בוודאי מחוייב להתענות בעשירי ככל גדול. והדגיש רבנו דלא מסתבר להגיד שעשירי הוא תשלומים לתשיעי, דלמה יקבעו בדרך עיקר

אומר "נהגו", עקרונית מנהג זה יכול להיות נכון לכולם, גם לרשב"א על דברים שבצנעא, כי זה לא מעיקר דין הגמרא. אולם, כמו כן אין סיבה לומר שהרמ"א יסבור כך בגלל דעתו בדברים שבצנעא, שכן בכל מקרה כאן זה לא מעיקר הדין, ואם נלך לפי החקירה היסודית, היינו יכולים לומר שיאסור מעיקר הדין, אך את זאת אף אחד לא יכול להגיד, אחרי שרואים את הסמ"ג, ולכן יותר נראה שנהגו כך כי סו"ס התאריך בשבת, אבל רמ"א לא יחמיר יותר ממרן.

וטפל, הלוא היו יכולים חז"ל לגמרי לפטור באותו שנה! ורואים שאין זה עניין של תשלומים, דהלוא סתם איש, שהיה חולה בט' באב, ולא היה יכול להתענות, לא חייבו להשלים בעשירי! אלא מוכרח שזה תקנה חדשה ועצמאית".

ובשבט הלוי (ח"ו, ע"א) כתב: "אבל העיקר דאין לו שייכות בחקירה הנ"ל - וגם אם הוא רק בגדר תשלומין תענית צבור הוא - ומעיקרא הכי קבעוהו - וגם לא שייך כלל גדרי תשלומין בזה - עיין תשובת דברי מלכיאל שם - וכל הפלפולים בזה אך למותר והלכה דחייב וכמסקנת הגאון דברי מלכיאל".

ובניסוח אחר כ"כ במנחת אשר (מועדים סימן מ): "נראה דפשוט הדבר שקטן זה חייב מעיקר הדין דשאני תשלומין דיחיד מתקנת חכמים לכל בית ישראל, ומאחר שתקנו שת"ב שחל בשבת חייבין הכל בצום ואבילות בי' באב הוי ככל תענית שכל בית ישראל חייבין בה".

באופן אחר הסביר הרב קרפ (הלכות ומנהגי בין המיצרים עמוד קפו) מדוע יש לומר שזו תקנה שאינה בגדר תשלומין: "ולענ"ד לשיטת הריטב"א ר"ה י"ח ע"ב והתשב"ץ ח"ב סימן רע"ב, שכן נקט במנ"ח מצוה ש"א ומרן הגרי"ז זצ"ל שחיוב הצומות הללו על כל החודש... א"כ לפי"ז כשנדחה אזי מעיקרא קיבלו עלייהו לצום ביום שלאחריו, שזהו בכלל עיקר קביעות החודש, ואף לפוסקים דהאידנא תלוי ברצו, מ"מ הרי כך רצו וקיבלו עליהם להתענות בזמן שחל בשבת".

אולם, כמה גדולים פתחו וחקרו האם יש כאן תשלומין. נתחיל בדברי האבני נזר (או"ח תכ"ו), שבתחילת התשובה כתב: "לכאורה נראה פשוט דמה שמתענין למחר הוא תשלומין דצום שחל בשבת. וכיון דאי אפשר בשבת מתענין באחד בשבת. מידי דהוה אעולת ראי' לבית שמאי דמקריבין בחול המועד". ובסוף התשובה הביא את דברי הרשב"א בתשובה וכתב: "מדבריו נשמע שאין עשירי מצד תשלומין דהא לגמרי עקרוהו מתשיעי, אך לדעת הפוסקים שאנחנו בני אשכנז נגררים אחריהם שסוברים דנוהג דברים שבצנעא שפיר הטעם מצד תשלומין". דומה לזה בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג): "וע"ד שאלתו בט"ב שחל בשבת ונדחה ליום א' והי' א' קטן והגדיל ביום א' שנעשה אז בן יג"ש ויום א'. אם חייב להתענות ביום א' או נימא כיון דהוא רק תשלומין לט"ב והוא הי' אז פטור א"כ גם ביום א' פטור... והביא מתשו' רשב"א ח"א סי' תק"כ שכ' דבשבת שחל ט"ב

אינו נוהג בדברים שבצינעה דלגמרי עקרוהו וגם מתחלה הי' ראוי לקבעו בעשירי. אך כמה פוסקים חולקים"[ח].

◆

שני דינים בתשעה באב ומשמעותם בדין תשעה באב נדחה

נקדים ונביא את דברי המנחת חינוך (מצוה שי"ג), שעמד על שני הדינים בתשעה באב, כפי שעולה מהגמרא בתענית ובפסחים: "ונראה פשוט דהד' ענויים בט"ב חוץ מה שאסורים מטעם אבילות כמבואר בש"ס כל מצות הנוהגים באבל נוהגים בט' באב, והד' עינויים הנ"ל אסורים גם כן באבל מ"מ אסורים ג"כ בט' באב דהשוו התענית ליה"כ וזה הוי בכלל עינוי כמו ביה"כ, דאין הטעם משום אבל רק הוי בכלל ענויים". ומה הראיה לכך? "וראיה דמחמת אבילות מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן כמבואר בש"ס וביו"ד ובט"ב אסור אפי' להושיט אצבעו במים כי חוץ מטעם אבילות הטעם מחמת עינוי וחז"ל השוו זה ליה"כ". ויש בזה נפקא מינה בתשעה באב שחל בשבת: "ולפיכך באם חל ט"ב בשבת דנדחה אחר השבת דיש שיטות באורח חיים וכ"פ הרמ"א בש"ע דבשבת נוהגים דבר שבצנעה והאשכנזים נוהגים כן ומוחים במי שהולך לטבול בשבת זה ומ"מ לא נשמע ולא נראה מי שיחמיר שלא לרחוץ פניו וידיו כמנהגו תמיד אלא פשוט כל שהוא

ח). בגוף הדברים התמקדנו בשאלה העקרונית האם נכון להשתמש כאן במושג תשלומין, אולם ראוי להזכיר הערה על תלייתו של האבני נזר. בשבט הלוי חלק ד כתב: "ובעניותי דאין זה ברור דאולי מה דאסור בדברים שבצנעא בשבת לא מטעם דנוהגין היום עיקר הדין דת"ב אלא כיון שבעלמא הוא יום צום לחורבן ראוי לנהוג בו פרישות". בהלכות בין המצרים (עמוד קפ"ו) העיר הרב קרפ על דברי האבנ"ז בשיטת הרמ"א: "צע"ג דאנן לא נקטינן הכי רק לחומרא ולא לקולא, דמדינא נקטו כרוה"פ שאין דברים שבצינעא נוהג, ולכן התירו הפוסקים בליל טבילה וכדומה", וכעין מה שהוזכר לעיל מהכת"ס. והוסיף שם הרב קרפ: "גם נראה דלדידן דקיי"ל מדינא דת"ב שנדחה אין השבוע שלפניו כדין שבוע שחל בו... אזי באמת אינו תשלומין אלא מתחילה קבלוהו לעשירי כמו"ש הרשב"א". ועוד הוסיף ונימק הבנה זו: "ולענ"ד לשיטת הריטב"א ר"ה י"ח ע"ב והתשב"ץ ח"ב סימן רע"ב, שכן נקט במנ"ח מצוה ש"א ומרן הגרי"ז זצ"ל שחיוב הצומות הללו על כל החודש... א"כ לפי"ז כשנדחה אזי מעיקרא קיבלו עלייהו לצום ביום שלאחריו, שזהו בכלל עיקר קביעות החודש, ואף לפוסקים דהאידנא תלוי ברצו, מ"מ הרי כך רצו וקיבלו עליהם להתענות בזמן שחל בשבת", ומוסיף בשם הגרי"ש אלישיב לגבי קטן שהגדיל, שאסור לו לפרוש מן הציבור ולכן הוא צריך לצום, אא"כ הוא כחוש וחלוש, שאז יש לצרף את האבנ"ז לזה שת"ב נדחה קל יותר ולהקל. לעומת זאת, נכתב בשם הגרשז"א (הליכות שלמה עמוד שצ"ט): "לעניין קטן שהגדיל בי' באב אמר רבנו דהסברא נוטה יותר דפטור, משום דתענית נדחה היא בגדר תשלומין, אולם למעשה לא הכריע" [וע"ע בציץ אליעזר ט, כ"ז ומה שהביא ממהרש"ם ודברי מלכיאל].

מחמת תענית כגון אכילה או שתיה ורחיצת ידים ופניו כיון דתענית נדחה נדחה מכל וכל כיון דאוכלים ושותים, א"כ מותר לרחוץ ג"כ, אך רחיצת כל הגוף או סיכה דהוא בט"ב מטעם אבילות ג"כ ולשיטה זו דיני אבילות לא נדחה ממקומו ונוהג בצנעה אבל מחמת העינוי כמו יה"כ נדחה מכל וכל כיון דהאכילה נדחה נדחה הכל". אם כן לדבריו, דין האבלות נשאר ביום ט' ודין התענית נדחה לי'.

האבני נזר הוזכר לעיל בתור ראש וראשון לדנים בעצם החקירה האם מדובר כאן בתשלומין, אולם עיקר המו"מ בתשובתו היא סביב נקודה נוספת המופיעה בדבריו, בהקשר זה של תענית ואבלות. כיון שמושג התשלומין מושאל לכאן מדיני קרבנות החג: "לכאורה נראה פשוט דמה שמתענין למחר הוא תשלומין דצום שחל בשבת. וכיון דאי אפשר בשבת מתענין באחד בשבת. מידי דהוה אעולת ראי' לבית שמאי דמקריבין בחול המועד. וכן לבית הלל כשחל בשבת שמקריבין ראי' וחגיגה באחד בשבת". נדרש האבני נזר לשאלה: "וכבר הקשו התוספות ריש חגיגה [ב ע"א] דהא לא חזי בראשון לא חזי בשני". כלומר, הנחת יסוד של תשלומין היא שמדובר במצב שהיה חיוב בזמן הראשון, אבל בצום שחל בשבת, לכאורה לא היה שייך כלל לצום בשבת, ומה ענין תשלומים לכאן? "ותירצו דבשבת כיון דגברא חזי ואינו יכול רק מפני האיסור חשיב חזי בראשון. ואם כן נוכל לומר דכוותה בנידון דידן" אבל "בספר נודע בשערים חלק ב' בדרשותיו תי' דכל היכי דלא חזי לשום קרבן כגון לילה שפיר חשוב אינו ראוי. מה שאין כן בשבת כיון שראוי לקרבנות ציבור חשיב ראוי על כל פנים... ואם כן לפי זה בנידון דידן שלעולם אין תענית בשבת שפיר חשוב לא חזי ויפטר מתשלומין אך אפשר לומר כיון שמותר להתענות תענית חלום בשבת ושוב יש מציאות לתענית בשבת וחשיב חזי כנ"ל" מתוך זה הוא מגיע לחילוק בין דין תענית לדין אבלות, ואז מסביר שלתענית שיש לה שייכות בשבת, יש תשלומין, משא"כ לאבלות. ומוסיף: "ולפי מה שכתבתי יתבארו דברי הירושלמי תענית פרק ד' הלכה ו' (כה ע"ב) תשעה באב שחל בשבת שתי שבתות מותרות. לאחריו מהו עד כאן לשונו. ופי' המפרשים דהאי לאחריו קאי אט"ב שחל באמצע השבוע. ואם כן לפי זה הירושלמי דקאמר דהיכי שחל תשעה באב להיות בשבת דשתי שבתות מותר קאי גם אף אם נאמר דבשאר ט"ב לאחריו אסור... וקשה אמאי ישתנה דין ט"ב זה משאר תשעה באב לענין אבילות לאחריו". והוא מיישב לאור החילוק בין אבילות לתענית: "אך לפי

מה שכתבתי יובן כיון דענין אבילות לא הי' מציאות בשבת ולא חל תשלומין לענין אבילות. ושפיר מותר לאחריו לספר ולכבס. דכיון דהאיסור סיפור וכיבוס הוא משום אבילות שהי' בט"ב. ובתשעה באב זה לא הי' אבילות כיון שלא הי' לו מציאות בשבת ולא הי' לו לענין זה תשלומין"[ט] לעומת זאת לדין התענית יש תשלומין: "ומה שאסור חמשה עינויים בתשעה באב שנדחה הוא מדין תענית כמו ביום הכיפורים כמאמר הגמרא [פסחים נד ע"ב] אסור לאדם להושיט אצבעו במים בתשעה באב כדרך שאסור ביום הכיפורים אבל אבילות פרהסיא ליכא בתשלומין של ט"ב מעיקר הדין[י]". עולה מדברי האבני נזר, בדמיון מסוים לדברי המנחת חינוך, שבת"ב נדחה, אם מחילים עליו את מושג התשלומין, יש רק דין של תענית ולא דין אבלות, כי אין תשלומין למה שלא חל מעיקרא.

◆

שיטת הגרי"י פישר

שיטה מיוחדת בענין ת"ב נדחה, לאור שני הדינים הנ"ל , כתב הרב פישר באבן ישראל ז, כו. בעוד שמדברי המנחת חינוך והאבני נזר נראה שדין האבלות נשאר לדעת הרמ"א בשבת ואין כלפיו מושג של תשלומין [אף שיש בכך קושי מסוים, כפי שהתחבט האבני נזר בדבריו בהערה ו הנ"ל] מבין הרב פישר שדין האבלות הנוהג ביום א' הוא חיוב עצמי ולא תשלומין, שכן בשבת לא נהג הדבר במלואו, וצריך להיות יום של דיני אבלות, והוא נקבע ליום ראשון, וז"ל: "נראה דבת"ב

ט). ומחדד: "ואי יקשה הרי אמרנו לעיל דגם לענין אבילות יש מציאות בשבת כיון שמשכחת באבילות חדשה דנוהג דברים שבצנעא. זה אינו דהרי אנו רואין לשיטות הסוברים דבתשעה באב שחל להיות בשבת דברים שבצנעא נוהג. מכל מקום קאמר הירושלמי דלפניו מותר אף שבשבת זה נוהג אבילות בדברים שבצנעא. מכל מקום כיון דלא נוהג בפרהסיא לא אלים כולי האי למיסר שבוע שלפניו. כמו כן בנידון דידן כיון שאין לאבילות בתשלומין רק לדברים שבצנעא".

י). וביאר יותר: "...מעיקר הדין אין אבילות פרהסיא בט"ב של תשלומין. כיון שבשבת אין מציאות לאבילות פרהסיא ואי אפשר שיאסור נעילת סנדל וכדומה דבר פרהסיא מדין אבילות רק מדין תענית כמו ביום הכיפורים כנ"ל. ע"כ גם בתשלומין אין אסור מדין אבילות. ואף שיש מציאות אבילות צנעא בשבת. מכל מקום כיון דלענין נעילת סנדל וכדומה אין בו אבילות בשבת אי אפשר שיהי' לזה תשלומין. ודומה ללילה דאף שהיא זמן הקטרה. מכל מקום כיון שלשחיטה וזריקה לאו זמנו. חשוב שאינו זמן חיוב כלל. הכא נמי בנידון דידן אף שלתשמיש המטה חל אבילות. מכל מקום לענין נעילת הסנדל לא חל חיוב כלל. וכיון שאין אבילות בתשלומי ט' באב רק בדבר שבצנעא והא לא חמיר אבילות דברים שבצנעא לאסור כל השבוע כנ"ל".

הנדחה איכא תרתי מדין תשלומין ומדין חיוב עצמי, והוא דהרי בת"ב איכא תרתי דין תענית צבור ודין אבילות ובת"ב הנדחה דין התענית הוא מדין תשלומין, אבל דיני האבילות הם חיוב עצמי". הוא מוכיח זאת מדברי הגמרא: "במגילה דף ה' דאמרו שם דת"ב שחל להיות בשבת מאחרין ולא מקדימין ואמרו בטעמא דמילתא דלא מקדימין משום דאקדומי פורענותא לא מקדימין ותמה בתויו"ט אמאי לא אמרו כפשוטו דלכן לא מקדימין משום דעדיין לא הגיע זמנו", משאלה זו יש להסיק: "ולכאורה מוכח מזה דת"ב הנדחה הוא חיוב עצמי ולכן מתי שיקבעוהו אז יהיה זמנו אפילו אם יקדימוהו, ומוכח מזה דת"ב הנדחה הוא חיוב עצמי ולהכי הוצרך לשנויי משום דלא מקדימין פורענותא".

הטורי אבן שם תמה: "והא דיהיב טעמא לתשעה באב משום אקדומי פורענות לא מקדמינן ק"ל למה לי האי טעמא תיפוק ליה כיון דבזמנו א"א לאחר ליום העשירי עדיף טפי מלאקדומי דהא בספ"ד דתענית (ד' כ"ט) אר"י אלמלא הייתי באותו דור לא קבעתי' אלא בעשירי מפני שרובו של היכל נשרף בו, ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא, והא בחל תשעה באב להיות בשבת דא"א להתענות באתחלתא דפורענות הא ודאי אפילו לרבנן עכ"פ ראוי לן לקובעו להתענות בעשירי שרובו של היכל נשרף בו מלאקדומי".

ובתשובתו הוא מחדד את המושג אתחלתא דפורענותא עדיפא, באופן שאינו מותיר חשיבות לכך שרוב ההיכל נשרף בי': "ושמא י"ל משום דאמרינן התם בז' נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו ז' וח' וט' סמוך לחשיכה הציתו בו את האור והי' דולק והולך כל היום כולו והא עדיפא אליבא דרבנן מה"ט דבעשירי רובו של היכל נשרף בו, הילכך אי לאו האי טעמא דאקדומי פורענות לא מקדמינן היה ראוי להקדים ביום ח' או ז' מלאחר".

אולם, הרב פישר מעלה מוצא מתוך שאלת הטורי אבן סיוע לשיטתו: "ובטו"א שם תמה... ועכצ"ל דאי מטעם זה יהיה דין הנדחה מצד חיוב עצמי, ולכן אמרו טעמא משום דלא מקדמינן פורענותא כדי שיהיה ת"ב הנדחה מדין תשלומין" ומוסיף: "וזה הוה תרתי דסתרי" שהרי לעיל הסביר שלא נאמר שאכתי לא מטא זמניה, מכיוון שכאן מדובר בחיוב עצמי היכול להיקבע בכל יום. ומתוך כך הוא מגיע להגדרתו העקרונית: "ולפימש"נ מיושב היטב דהגמרא לא יכלה לשנויי

משום דעדיין לא הגיע זמנו כקו' התויו"ט משום דבדין אבילות הוה ת"ב הנדחה חיוב עצמי, וא"כ מתי שיתקנוהו אז יהיה זמנו וכן לא תרצו דלכך מאחרין משום דעיקר שריפת בית המקדש היה בעשירי דא"כ היה דינו מצד חיוב עצמי ובאמת עיקר דין חיוב תענית הוא רק מדין תשלומין וכמש"נ[יא].

◆

משמעות שני הדינים לענין קטן שגדל בי' אב

לאור זאת, הוא מחדש דין בענין קטן שגדל בי' באב: "ולפי"ז נראה דקטן שנעשה גדול ביום ת"ב הנדחה בתענית ודאי פטור כיון דהדין תענית הוא מדין תשלומין, וכיון דבעיקר היום היה קטן לא נתחייב בתשלומין, משא"כ בדיני אבילות כיון דהוה חיוב עצמי בודאי יש לו חיוב ככל ישראל אף אי לא היה מחויב מעיקרא מדין חינוך, כגון שאין לו אב למאן דס"ל דאז ליכא עליו דין חינוך לפני שנתגדל".

לפי זה, יצא שיהיה לקטן זה דין מיוחד לענין רחיצה בת"ב הנדחה, שהרי, כפי שכתב בקצרה המנחת חינוך, דין תענית מוסיף איסור רחיצת פניו וידיו, שאינו קיים באבילות, כפי שמסביר בהרחבה הרב פישר: "דהנה בדין רחיצה וחמישה עינוים דאיכא בת"ב נראה דאיכא תרתי דין איסור רחיצה מדין תענית צבור כיוהכ"פ ודין איסור רחיצה מדין אבילות ובהכי יתבאר היטב מה דלכאורה איכא סתירה דבגמרא תענית אמרו בשם רב ששת דף י"ג ע"א ובשם רב חסדא שם ע"ב דאבל ות"ב שניהם שוין ואסיקנא שם דכל שהוא משום אבל כגון ת"ב פניו ידיו ורגליו בצונן מותר ובפסחים דף נ"ד ע"ב איתא דבת"ב אסור להושיט אצבעו אפילו בצונן כיוהכ"פ ועי' ברא"ש שם בתענית בסי' י"ט שכחב שם וז"ל אע"ג דמשמע הכא דאבל ותשעה באב שוין לענין פסק הלכה החמירו בת"ב יותר מבאבל עכ"ל ובר"ן שם בתענית כחב וז"ל ומיהו לא שוו אהדדי והיינו ת"ב ואבל דבת"ב אמרינן בפרק מקום שנהגו דאסור להושיט אפילו אצבעו קטנה במים כדרך שאסור

יא). ולדבריו יוצא הסבר נוסף לכך שאין דין שבוע שחל בו במקרה זה: "ומה דאמרו בירושלמי בתענית דת"ב שחל להיות בשבת שתי השבתות מותרין מובן היטב והוא משום דכל דינא דשבוע שחל בו תשעה באב אינו מצד דין התענית של ת"ב אלא מצד דין האבילות שבו שצריך להתחיל דיני אבילות מלפני זה וכיון דהאבילות בת"ב הנדחה הוא חיוב עצמי ואינו משום תשלומין הרי ליכא דין אבילות בכלל בשבת זה ולכן מותרים שני השבתות וכמש"נ".

ביוהכ"פ ואילו באבל מסקינן בסמוך דפניו ידיו ורגליו בצונן מותר עכ"ל והדבר צ"ב אמאי החמירו מבאבל ולפימש"נ כונחם דבגמרא בתענית דמשוי ת"ב לאבל היינו מדין אבילות דאיכא בת"ב תרווייהו שוין אבל אה"נ איכא עוד דינא בת"ב דאסור ברחיצה מדין תענית צבור כיוהכ"פ ומשום זה אסור אפילו להושיט אצבעו בצונן". וההשלכה לענין קטן: "ולפי"ז נראה בת"ב שחל להיות בשבת דנדחה וקטן נעשה גדול בעשירי דביארנו דמדין תענית הוא רק בגדר תשלומין, ורק מדין אבילות הוא חיוב עצמי ולכן בדין איסור רחיצה דהוא מצד דין תענית השוה ליוהכ"פ הרי אינו מתחייב כיון דהוא בגדר תשלומין וכל חיובו הוא רק מדין אבילות דהוא חיוב עצמי והרי מדין אבילות מותר פניו ידיו בצונן ולכן גם באיסור רחיצה אסור רק מדין אבילות ומותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן וכמש"נ".

◆

בעניין דעת הבכור שור על אבלות בפרהסיה בשבת ת"ב

בסיום דברינו, נוסיף הערה הקשורה לאמור לעיל. המ"ב (תקנב סקכ"ג) הביא מחלוקת בין המג"א לבכור שור לגבי סעודה שלישית בשבת ת"ב, וז"ל: "והנה אף דכתב המחבר כסעודת שלמה מ"מ ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה ולכן לא ישב בסעודת חברים [מ"א] בספר בכור שור חולק ע"ז ודעתו דמי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו ומיודעיו ומונע בשבת זו הו"ל כאבלות פרהסיא".

מפשט הדברים של הבכור שור כפי שהובאו כאן, וכפי שהם כתובים בספרו, נראה שעצם זה שרגילים לעשות כן וכעת משנים מהרגיל, הרי הוא בגדר אבלות בפרהסיה, אבל המעיין בד"ה הבא בבכור שור ילמד שההסבר שונה. דהנה שם דן בדברי הרמ"א בסימן תקנ"ג שאין ללמוד תורה בשבת זו מחצות היום. ותמה עליו הט"ז בסק"ב: "הרבה יש לי לתמוה בזה דאם אין איסור באכילת בשר ויין, ואדרבה חוב עליו לאכול בשר בשביל כבוד שבת כמ"ש הטור סוף סימן תקנ"ב ולמה נחמיר עליו שלא ילמוד משום אבילות בפרט מי שיש לו שיעור שרגיל בכך בעת ההיא". וכתב ע"ז הבכור שור: "מ"ש הט"ז... ותמה מאד על מה שכתב בהג"ה שנהגו שלא ללמוד בשבת ערב ט"ב אחר חצות ולא לומר פרקי אבות, מאי שנא מאכילת בשר כו'. נלענ"ד דלק"מ דמשמע בשבת דף ס"ג ע"ב דעונג ושמחה לאו חדא מילתא היא ועונג לחוד ושמחה לחוד, ולכן אכילת בשר דפשוט דהוה עונג

כדכתיב ותתענג בדשן וגו' אסור למנוע בשבת דכתיב וקראת לשבת עונג" לעומת זאת, כאשר מדובר על שמחה: "ולא נצטווינו בשבת על השמחה, גם לא נצטווינו ללמוד תורה בשבת משום תענוג רק משום דהוא יום פנוי, ואדרבה מבואר בסימן ר"צ דהת"ח ימשכו יותר באכילה ושתיה. ואע"ג דלשון רמ"א שם דהרי הם מתענגים בלימודם כו' הוא שיגרת לישנא, וכיון דהוא שמחה בלא עונג אסור ואפילו בשבת", ואם כן מדוע לגבי אסיפת חברים התיר? מסביר הבכור שור: "ולא דמי למ"ש לעיל שאין למנוע מאסיפת חברים בסעודה שלישית דהתם נמי תענוג הוא לו שמתכבד ונהנה מזה ולכן הנח לישראל אם אינן נביאים וכו' ומנהגן תורה היא, דילמוד רק דברים המותרים בט"ב". ועולה מכאן שרק כאשר יש שילוב בין אבילות בפרהסיה לבין ביטול דבר שקשור לאופיה של השבת כמו עונג, רק אז יש בכך בעיה, ולכן אם למשל נהגו לעשות לימוד אבות ובנים קבוע בשבת אחר הצהרים, ורוצים לבטלו, היה מי שאמר שהדבר אסור משום אבלות בפרהסיה, אבל לפי האמור בבכור שור אין בכך בעיה.

הזכרנו לעיל את מחלוקת הרמ"א והמג"א לגבי לימוד בשבת זו. לפי דברי הבכור שור אמור לכאורה להיות אסור ללמוד תורה כל השבת ולא רק מחצות. כיוון שאין כאן ענין של אבלות בפרהסיה, וכמוש"כ המג"א תקנ"ג סק"ז בתחילת דבריו: "א"כ ק"ו אם חל ט"ב בשבת שאסור ללמוד כל היום דהא אסור מדינא ללמוד בט"ב ועוד דהא דברים שבצנעה נוהג כמ"ש סימן תקנ"ד סי"ט".

עוד יש להעיר, שהנה במנחת אשר (סימן מ"א) העיר שמדברי הבכור שור נראה שמדובר רק במי שרגיל להזמין חברים, אבל באגרות משה (או"ח ח"ד סימן קי"ב, א) כתב דאף מי שאינו רגיל בכך מותר לו לנהוג כן בשבת כמו לגבי בשר ויין שהתירו לכל אחד. ולפי האמור בהמשך דברי הבכור שור י"ל שמא התנה זאת בענין הזמנת חברים, לא בגלל גדרי אבלות בפרהסיה אלא כיון שהדבר קשור לגדר ענג שבת, כיון שאכילת בשר ויין היא ענג באופן אובייקטיבי, אבל הזמנת חברים היא כזו רק כאשר מדובר באדם שאכן רגיל בכך, ולכן שינה הבכור שור בזה בין בשר ויין לחברים וצ"ב.

◆ ◆ ◆